

СОЦИОЛОШКА ТИПОЛОГИЈА ВЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА

Драгољуб Б. Ђорђевић*

Машински факултет, Ниш

*„Степен до кога је једна група у суштини
верска јесте емпиријско питање
њеног тренутног положаја
на непрекидној мерној скали.”*

Р. Старк и В. С. Бејнбриц

*„Сваки би култ да буде секта,
а ова, преко деноминације, црква.”*

Резиме: У тексту се излаже социолошка типологија верских заједница на култ, секту, деноминацију и цркву. Посебно се дискутује феномен усложњавања верских организација, јер аутор сматра да је тај принцип, као чисто социолошки, у темељу типологије. Аутор, трагајући за оригиналним решењем операционализације усложњавања верских организација, уводи у расправу дванаест поткритеријума. На основу њих би сваки социолог религије могао одредити шта је конкретно верско тело: култ, секта, деноминација или црква. У наставку се анализирају идеално-типске разлике цркве и секте, карактеристике нових религиозних покрета (нових секти и култова), као и појаве антикултних и прокултних покрета. На крају, аутор нуди друштву и држави неколико конкретних препорука за побољшање стања у верском пољу.

Кључне речи: критеријуми усложњавања верских заједница, култ, секта, деноминација, црква, нови религиозни покрети, антикултни покрет, прокултни покрет

SOCIOLOGICAL TYPOLOGY OF RELIGIOUS COMMUNITIES

Abstract: The article offers sociological typology of religious communities: cult, sect, denomination, and church. The author specially discusses the phenomenon of complexity of religious organizations, since he argues that the above mentioned principal, as pure sociological, is to be found in the basis of typology. While searching for the original solution for 'operationalization' of complexity of religious organizations, the author introduces in discussion 12 other criteria. On the bases of these criteria every sociologists of religion would be able to determine what particular religious body is: cult, sect, denomination, or church. In addition, the author analyses ideal types of differences between church and sect, the characteristics of New Religious Movements (new sects and cults), as well as the phenomena of anti-cult and pro-cult movements. Finally, the author suggests to society and state a couple of concrete recommendations for making the situation in religious realm better.

Keywords: Criteria for complexity of religious communities, cult, sect, denomination, church, New Religious Movements, anti-cult movement, pro-cult movement

* e-mail: brkab@bankerinter.net

ЧЕМУ НАС УЧИ СОЦИОЛОШКА ТИПОЛОГИЈА ВЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА?

У данашњој се светској социологији религије класичном држи типологија религијских организација (заједница или група) на: *култ, секту, деноминацију и цркву*. Сплет је богословских и социолошких разлога у њеном темељу, али смо мишљења да, поред већ познатих и често дискутованих критеријума од стране ауторитета попут М. Вебера, Е. Трелча, Р. Нибура, Р. Старка, В. С. Бејнбрица, Б. Вилсона и А. Баркер, треба афирмисати и критеријум *сложености организације*, који је у бити социолошки.

Гледано развојно – вертикално и хоризонтално, у времену и простору, усложњавање конкретне верске организације стварно може имати (и има) ток од култа и секте, па преко деноминације, до цркве у социолошком смислу ових појмова. (Сетимо се, хришћанство је у почетку било само једна жигосана јеврејска секта.) Испада некако, јер је ширење и раст легитимна и инхерентна жеља сваке верске групације, да природу религиозног организовања можемо исказати тврђом: „*Сваки би култ да постане секта, а ова – преко деноминације – црква.*”

Социолошки узев, дакако да ће нека верска група, опстане ли, увек застати на ниво култа, док ће друга, усложни ли се, прерасти у секту, па, „ако Бог да”, једног дана постати и црква. Процес је и *реверзибилан*: некада голема и моћна црква, услед злехуде судбе, „деградира” се у секту, даље копни и ишчезава. (Угледни теолози пишу како велике хришћанске цркве на измаку секуларизованог века и преласку у трећи миленијум нису у ниуком другом положају но у статусу секти.)

За нас је социологе у овој причи од пресудне важности то што се сложеност организације (тј. *усложњавање*) може довољно прецизно *мерити* на бази, како предлагем, дванаест поткритеријума. Хоће се рећи да социолог помоћу ових параметара може утврдити је ли конкретна религијска група (организација, заједница) заправо култ, секта, деноминација или црква; без обзира шта она о себи мислила, како се представљала и самоназивала. (Примера ради, Сајентолошка црква у Србији и Црној Гори, која је то само по имену, може се код неупућених издавати за цркву, али је уистину илегални, нерегистровани култ.) На основу тога, социолог упоређује различите религијске групе и свакој спочитава у складу са оном народном изреком: „Бобу боб, а попу поп.” (Социолози поштују Е. Диркема и покушај свођења читаве социологије на компарацију.)

КОЈИ ЈЕ ИЗГЛЕД ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ КРИТЕРИЈУМА УСЛОЖЊАВАЊА?

За дискусију предлагемо *дванаест поткритеријума* сложености верских организација. Питање је колико се успело да се они чисто (идеално-типски) издвоје; неки се можда преклапају, друге је мало теже операционализовати, а богослови би нешто одузели, додали или прецизније формулисали:

1. *Број верника* (рубних верника, приврженика и симпатизера);
2. *Број сакралних објеката* (храмова, цркава, цамија, синагога, пагода, молитвених домова...);
3. *Број јерарха* (свештеника, проповедника, оца...);

4. *Број службеника лаика* (упошљених мирјана у администрацији и других саслужитеља);
5. *Број образовних институција* (средњих и високих богословских школа; основних, средњих и високих школа под ингеренцијом, тј. у власништву религијских организација);
6. *Број наставника и професора* (и осталог школског особља);
7. *Број територијалних јединица* (епархија, парохија, унија, цемата...), боље – *распрострањеност верске групе*;
8. *Обим издавачке делатности* (листови, новине, недељници, месечници, часописи, зборници, књиге...);
9. *Обим пропагандне активности* (реч и слика – плакат, календар...; звук – радио-дифузија, носачи звука; покретна слика – телевизија, видео, филм; електронска средства уопште, и интернет посебно);
10. *Обим мисионарске активности* (у домицилном простору и, одсудније, ван њега);
11. *Величина економске структуре* (укупна материјална база, не искључиво у новцу); и
12. *Квалитет и квантитет еха* (одјека или угледа у непосредном окружењу и широј јавности).

Има ли нека религијска организација: на милоне верника и по стотину сакралних објеката, на хиљаду јерарха и службеника, бројне богословије, школе и наставно особље, на стотину територијалних јединица, обимну (не)домицилну мисионарску активност, издавачку и пропагандну делатност, велику и разумејену економску структуру, те позитиван ехо и висок углед у окружењу и широј јавности – онда она јесте, према социолошком критеријуму усложњавања, црква или, у крајњем случају, деноминација. Опадају ли квантитативни износи већине набројаних параметара – секта је у игри; а ако још и изостају неки од њих, пред собом имамо култ.

Наравно да се ради о идеално-типској конструкцији која не мари много за суптилне финесе прелазних облика: на пример, не брине за *развијени култ*, раширен свугде у свету, који има масовно верништво и богату материјалну позадину и само часак га дели да буде прихваћен за секту у социолошком погледу; или занемарује добрано учвршћену и *институционализовану секту* која, будући већ деноминација у домицилној земљи, крупним корацима корача према статусу цркве. Ето који је изглед операционализације критеријума сложености верских организација, који се неће претерано допасти православним и римокатоличким богословима, јер они користе параметре из окриља својих специфичних религијских система!

КАКО СЕ МОГУ УПОРЕДИТИ ИДЕАЛНО–ТИПСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СЕКТЕ И ЦРКВЕ?

За социолога религије *секта* није ништа друго до група следбеника неког издвојеног верског мишљења или правца. Овакво одређење ослања се на етимологију и полази од латинске речи *sequi* = следити, ићи за неким; што подразумева политичко (партија) или *верско следбеништво* (секта). У том

контексту, за изражавање суштине сектарног вида религијског организовања добар је хрватски израз *следба*. Православни или римокатолички богослови имали би овоме пуно тога да додају из угла своје доктрине. Они се првенствено држе латинске речи *secare* (сећи, одсећи; тј. растављање, цепање, одвајање), када се секта схвата као „група следбеника која се одвојила од цркве и коју је црква одбацила или осудила”. Њихово поимање више важи за такозвани тип *старих секти* хришћанског исходишта, па и тада делује ограничавајуће, док за врсту *нових секти* може бити и ирелевантно.

Социолог још може казати да секта јесте један од четири типа религијског организовања, онај који по степену сложености долази након култа, а испред њега су деноминационални и црквени облик религијског устројства. То значи, ради примера, да једна секта у конкретном тренутку, и у зависности од ширења, раста и усложњавања, може постати велика деноминација, каткад и црква. Нико неће у Америци Хришћанску адвентистичку цркву (адвентисти, „суботари”) назвати сектом, јер задобија обриси деноминације и на путу је да постане црква у социолошкој визури, а поготово не Баптистичку цркву (баптисти) која тамо већ има све карактеристике праве цркве. (Онако узгред, и Бил Клинтон, бивши председник Сједињених Држава, јесте баптиста; и сви његови претходници, сем католика Џона Кенедија, пристизали су из неке од протестантских заједница). Ипак је чињеница да обе споменуте „цркве” у нас још јесу секте по већини социолошких параметара.

Од како је света и века, значи и религије, секте постоје. Било их је и има у будизму, хиндуизму, исламу, јеврејској религији. Зар није, речено је већ, хришћанство првобитно потекло од једне јеврејске секте? Зар га „расколи” и „одвајања”, „секташења” не прате кроз читаву историју до данашњег дана? Многи не знају и да православље, посебно у руској варијанти, није имуно од рађања секти. У широким просторима Русије столећима већ и тврдокорно опстају бројне енклаве православца који су се из разноразних побуда одвојили од историјске „званичне” Руске православне цркве.

Но, уобичајено је када се говори о сектама, да се имају у виду оне мале верске заједнице које су настале на таласу реформације, издвајања протестаната од римокатолицизма и формирања „трећег крила” хришћанства – *протестантизма*. Дакле, када зборимо о сектама, тј. малим верским заједницама, онда морамо држати на памети да се такође ради о хришћанима, претежно протестантског порекла. О таквим се верницима ради и у Србији – они јесу друкчији од преовладавајућег православног становништва, али су и хришћани на свој начин. Сад је згода да коначно изнесемо упоредне идеално – типске карактеристике секте и цркве:

1. а) Секта се у изворном виду *негативно* одређује према постојећем друштву и политичком уређењу – они су безбожни, она се повлачи и одбија их;
б) Црква се *позитивно* везује за политички поредак, подржава га и представља, поштује и друге установе друштва;
2. а) Секта *не прихвата* постојећи *друштвени морал* и супроставља му строжи морални кодекс;
б) Црква *прихвата* постојећи *друштвени морал* и представља га;
3. а) Секта *не тежи* овладавању целином света, не треба сви људи ове екумене да постану њени чланови, мада наглашава потребу ширења;

- б) Црква је у начелу *универзална*, тежи да у потпуности регулише понашање свих својих верника, а тиме и света у целини;
4. а) У секти *харизма*, у начелу, као институција *не постоји*, мада су оснивачи и вође често харизматичне личности;

б) *Харизма* јесте у *цркви*, у институцији, а свете тајне се преносе само у њој;
 5. а) Секти се приступа *слободним пристанком*, добровољно, што је обично случај само у првој генерацији;

б) Цркви се приступа *рођењем*;
 6. а) Сектина стварна *друштвена основица* јесу *сиромашне групе града*;

б) Црквина *друштвена основица* је у *повлашћеним друштвеним групама*;
 7. а) За секту је значајна *припадност* појединца *локалној заједници*;

б) У цркви се тражи *припадност* појединца *целој заједници*;
 8. а) Секта учи да је *спас* могућ непосредно, *делатношћу верника*;

б) Црква учи да је *спас*, контакт са светим, могућ *једино преко ње*;
 9. а) Секта по правилу *обухвата* само *мали део* једног народа (глобалног друштва) – национална припадност није значајна;

б) Црква по правилу *обухвата велики део* једног народа (глобалног друштва), и та припадност је у начелу обавезна;
 10. а) *Унутрашњи односи* у секти начелно су *демократски*, а стварно често манипулативни – свештенство у правом смислу не постоји;

б) У цркви су *унутрашњи односи* засновани на *хијерархији* и власти јерарха над лаицима – свештенство је професионализовано.

Ето како изгледа могући попис идеално – типских карактеристика секте и цркве, од којег наравно поједине секте и цркве одступају у конкретном спровођењу свог оновременог и овоземаљског послања!

ПО ЧЕМУ СЕ КУЛТ ИЗДВАЈА?

Код нас и образовани људи, а камоли лаици, мешају секте са *култовима* и тиме наносе штету малим верским заједницама. Култови, као најнижи степен верског организовања у социолошкој оптици, недавно се рађају и нестају, с мером пале и гасе, тако да их у Северној Америци има на десетине хиљада. Ретки су они који се трајније одрже, окупе поред „харизматског” вође бројније следбенике, устроје некакву организацију и започну распростирање изван места постанка. (Прича се и пише о томе како одчас бројним Американцима надође „визија”, „просветле се” и намах крену у врбовање присталица, најпре у породици и на послу, и таман док сиђу доле на угао – *down on the corner* - кварта у којем живе, а оно ишчезла „божанска милост” и ништа од култа. Ништа чудно, а због раритета, бележимо да су у тој „земљи из снова” активне и атеистичке и сатанистичке цркве.)

У игри су истински затворене мале групе ауторитарног и хијерархијског устројства, на челу са харизматским вођом – коме се чланови предају без остатка. Најчешће се врбују млади људи, који напуштају породице, одричу се своје индивидуалности и приватне имовине, подређују драконским узусима живота, рада и мисионарења. Грубо казано, припадници култа живе и понашају се у складу с правилом: „*Сви и све за вођу, вођа ни за кога и само за себе.*” Лидери култова, и иначе, јесу богаташи, неки и магнати, у светским размерама.

Па које су идеално–типске карактеристике култова, попут: Ордо темпли оријентиса, Ауи-Шинрикијо, Розенкројцера, Божје деце, Бахајске и Компјутерске секте, Храма народа, Вејко групе..., међу којима има и оних са сатанистичким учењем и обредима, тоталитаристички утемељених и са деструктивним последицама. Култ има и захтева:

- 1) *Харизматског* вођу;
- 2) *Строгу хијерархију* односа;
- 3) Тотално одвајање *од друштва*;
- 4) Тотално одвајање *од породице*;
- 5) *Мали број* чланова;
- 6) Најчешће *млађи свет* за вернике;
- 7) Имовину и рад *за лидера*;
- 8) *Манипулативна* средства и технике *програмирања*;
- 9) Економско, психичко (и сексуално) *искоришћавање* чланова;
- 10) Егзистенцију *на граници легалности* (на ивици криминала).

Ето по чему се делом култ издваја од разуђенијих видова религијског организовања, премда и овде треба напоменути да поједини култови, усложне ли се, одступају од идеално – типске схеме и прелазе у секту!

КАДА СЕ ЈАВЉАЈУ АНТИКУЛТНИ И ПРОКУЛТНИ ПОКРЕТИ?

Нови религиозни покрети (нове секте и култови), у поређењу са сектама, старим и до неколико векова, јесу и „нови” јер се и јављају од почетка *педесетих година* овога столећа, изразитије од краја шездесетих у Северној Америци. Делом су резултат и демократских процеса у западној хемисфери: они у сваком друштву погодују обнови, развоју и цветању религије и верских заједница. Нарочито је то тако, а што може бити мали парадокс, ако се демократизација изводи на *секуларним* основама. У цивилном и демократском, секуларном и тржишном друштву постоје установљена правила понашања и свака је дужан да их поштује. Само од његове способности, прилагодљивости, труда и сналажљивости зависи успех. То је случај и са религијама и верским институцијама, тако да не делује изненађујуће констатација, која је опште место у наукама о религији и можда противна нашем емоционалном ставу – све религијске заједнице редом јесу бачене на тржиште, ствар су избора, могу бити забрањене, али и не морају. Иде се од „религије судбине” према „религији избора”. (Подаци потврђују да се Американац три пута у току живота превери или промени верску групу.)

У том је плуралистичком гротлу све више младих окренуто новим религијским облицима окупљања, тражећи одговоре на савремене социјално – психолошке упитности. Млађане душе, осетљиве на икоју врсту проблема, поједини нови религијски покрети, техником манипулације – а посебно тзв. испирањем мозга – увлаче у себе, програмирају и претварају у послушне „војнике” култова и нових секти. Већина, веле социолози, постаје дисфункционална за ужу и ширу заједницу и тешко се „депрограмира” и реинтегрише. Множина је и инцидентних, *трагичних* догађања. Редовно се подсећа од пре две деценије и по на масовно самоубиство припадника култа „Храм народа” Цима Џонса у Француској Гвајани, од пре десет година на смрт следбеника једног другог култа у тексашком

месташцету Вејко, онога што се десило у Швајцарској или Канади, те најновијег помора „компјутерске” секте у Калифорнији и чувеног тровања у подземној железници Токија. Деструктивност таквих верских група, а на захтев ширег грађанства и посебно родитеља, довела је до формирања снажног *антикултног покрета* у Америци, затим и у осталим западним државама. У њему добровољно делају и пружају експертске услуге бројни представници одговарајућих професија: психијатри и психолози, социолози и социјални радници, правници и адвокати, универзитетски професори и научници, политичари и свештеници... Они не само да теоријски, односно јаким јавним кампањом, демаскирају нехумано и криминално поступање одређених култова и нових секти, већ и практично раде на депрограмирању људи који су их напустили и желе да се изнова укључе у „нормалан” друштвени и породични живот. Е, за такве нове религиозне покрете се може одговорно тврдити да јесу опасност и за појединце и за заједницу у целисти. Али, како то увек бива, уз антикултни покрет, по дефиницији и одмах се изроди *прокултни покрет*, који по запажености на јавној сцени, снази и утицају често превазилази такмаца. Његово постојање у демократским системима сасма је легитимно, тако да у њему, налик првом примеру, учествује сила стручњака и моћника свакојаког кова. (Уверавају да није анегдота: госпођа М. Олбрајт, бивши државни секретар америчке администрације, прво што је прозборила на аеородрому приликом упознавања са господином К. Кинкелом, немачким министром иностраних послова, гласи некако овако - „Шта Ви то у Немачкој радите са Сајентолошком црквом?”)

Неки од нових религиозних покрета су ухватили корење и код нас, мада не у тој мери како нас заплускују средства за масовно комуницирање. Она, особито новине, јесу склона инцидентним догађајима и ексклузивним вестима, уместо да громогласније подржавају оснивање антикултног покрета (дајући простора и прокултном). Мало је познато да извесно време уназад група ентузијаста – психијатара, психолога, политиколога, војних и полицијских стручњака, свештеника и православних публициста... - *уживајући благослов и помоћ Српске православне цркве*, свесрдно, организовано и циљано троши енергију зарад заживљавања антикултног покрета и припадајућих институција. И барем јој се посрећило на манифестном плану ангажовања, очекујући, сва је прилика, да се закономерно испили прокултни вал.

Елем, пошто у нас мисионаре тзв. *деструктивне секте* – многи држе да су то, на пример, Јеховини сведоци – и *сатанистички култови*, као Ордо темпли оријентис, *друштво је позвано да делује на оправдан начин*: 1) Доношењем модерног закона о верским заједницама и засебног подзаконског акта, којим би се регулисало подручје квазирелигијског испољавања, тј. егзистенција окултних, сатанистичких, тоталитарних, деструктивних и полутајних група и удружења, оних који су без икакве религијске ароме у цивилизованом поимању речи „религија”, коначно одвојило „жито од кукоља”, верско организовање од квази- и проторелигијског; 2) Пружањем повољног амбијенталног оквира за процват квалитетног антикултног покрета, не спречавајући ни прокултни; и 3) Контролисаним установљавањем хуманих институција за реинтеграцију повратника и одбеглих из горе жигосаних нових (квази)религиозних покрета, *поштујући слободу савести и личну одлуку сваког пунолетног грађанина у пољу вере*.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Б. Асенов, Религиите и сектите в България (Издање аутора, Софија, 2002).
- [2] Е. Г. Балагушкин, Критика современных нетрадиционных религий (МУ, Москва, 1984).
- [3] E. Barker, New Religious Movements (Home Office, London, 1989).
- [4] W. Bartz, Sekte danas (Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1984).
- [5] O. Bischofberger, Novi religiozni pokreti (Biskupski ordinarijat, Đakovo, 1986).
- [6] S. Bruce, Religion in the Modern World: From Cathedrals to Cults (Oxford University Press, Oxford, 1997).
- [7] N. Dugandžija, Božja djeca, (RZ RK SSOH, Zagreb, 1990).
- [8] D. B. Đorđević, Proroci „nove istine”: sekte i kultovi - šta treba da znamo o novim religioznim pokretima? (JUNIR/Društvo za zaštitu i unapređenje mentalnog zdravlja dece i omladine, Niš, 1998).
- [9] D. B. Đorđević, Crkva, sekta i kult – R. Starka i V.S. Bejnbridža pogled, u D.B. Đorđević (pri.), Učenje, organizacija i delovanje verskih zajednica i pokreta (JUNIR/Zograf, Niš, 2001).
- [10] D. B. Đorđević, D. Todorović i J. Živković (pri.), Vere manjina i manjinske vere (JUNIR/Zograf, Niš, 2001).
- [11] S. Flere, D. Pantić i D. Koković, Male verske zajednice u Vojvodini (Institut društvenih i pravnih nauka, Novi Sad, 1986).
- [12] Н. Н. Яковлев, Религия в Америке 80-х: заметки американиста (Политиздат, Москва, 1987)
- [13] Г. Максимовић, Христа разапињу, зар не? (Издање аутора, Ниш, 1995).
- [14] R. Miz, Prvi ruski crkveni raskol (LDIJ, Veternik, 1998).
- [15] R. Miz, Od Boga do sotone: slobodne crkve, sljedbe i kultovi (“Ivan Antunović”, Subotica, 1999).
- [16] M. Nikić (ur.), Novi religiozni pokreti (FTI Družbe Isusove, Zagreb, 1997).
- [17] А. А. Радугин, Введение в религиоведение (Центр, Москва, 1996).
- [18] Р. Старк и В.С. Бејнбриџ, О црквама, сектама и култовима: уводни појмови за једну теорију верских покрета, Теме 7 (1987), стр. 182-199.
- [19] R. Stark and V.S. Bainbridge, A Theory of Religion (Peter Lang, New York, 1987).
- [20] Т. Петков, Пътеводител за духовните общности в България (Литавра, Софија, 1998).
- [21] Ž. Vernet, Sekte (Plato/XX vek, Beograd/Zemun, 1997).